

A felvidéki szellemiség élő hagyományai

Manapság a magyar sajtóban, valamint a hetilapok hasábjain és a tudományos irodalomban csak a kronológiai események és egyéb aktualitások vetik fel a határon túli magyarság problémáit. Míg régebben különösen a *Tiszatáj* teljesített fontos küldetést, amikor évek hosszú során keresztül ráirányította a figyelmet a közép- és kelet-európai régió országainak a sorsára, az itt élő népek sok tekintetben közös történelmi, irodalmi, művelődési hagyományaira. Amikor ennek során különös érzékenységgel és igénnyel foglalkozott a határainkon túl rekedt magyar kisebbségek múltjával, az anyanemzethez kötődő irodalmi-nyelvi-kulturális, azaz történelmi kapcsolataival, ez a misszió nemegyszer a hazai hivatalos politika értetlenségével találkozott, hogy azután az ilyen lap szerkesztőinek adminisztratív eltávolítására kerüljön sor. Holott például a *Tiszatáj* olyan feladatra vállalkozott, amelyet elsősorban egy össznemzeti érdekeket szem előtt tartó hatalomnak kellett volna kormányprogrammá emelnie. A Nagy Imre-kormányt pedig vitatható legitimitással felváltó Kádár-korszak számára azonban egy rosszul értelmezett „internacionalizmus” következtében közömbös volt a határainkon túl élő magyar nemzetiségek sorsa.

Azonban a magyar sorsproblémákat vállaló, össznemzeti érdekekben gondolkodó értelmiségi elit legjobbjai – Illyés Gyulával az élen – hiába szólaltatták meg a szellemi haza ötágú sípját, a magyar külpolitika és kultúrpolitika mindent elkövetett, hogy elnémítsa ezt a sípot, a magyar lelkiismeret hangját. „Dörömbölni kell...” – szólított fel bennünket Illyés, és megírta *Válasz Herdernek és Adynak* című emlékezetes művét. De amikor 1978-ban a Magvető megjelentette jórészt a nemzetiségi kérdésről szóló esszékötetét, a *Szellem és erőszak*ra erőszakot alkalmaztak, és kivonták a forgalomból. A pozsonyi éveit idéző Szalatnai Rezső sem járt jobban a *Kisebbségben és igazságban* című gyűjteményes kötetével. És hogy a magam példáját említsem: még 1980-ban is megtörténhetett, hogy a Trianonról szóló évfordulós cikkem miatt bezúzták a *Honismeret* márciusi számát.

Olyan évek voltak ezek, amikor az *Élet és Irodalom* 1976. évi január 10-ei számában Illyéssel vitázva azt lehetett leírni, hogy „a nacionalizmus, még ha jogot sért is, nem mindig elítélendő”, mert a haladást szolgálja. És monopolhelyzetében arról is kioktathatott bennünket a párt lapjának nemzetiségi „szakértője”, E. Fehér Pál, hogy ami Magyarországnak Erdély volt, az Franciaországnak Algír. Így jutottunk el a 80-as évekig, s veszítettük el Illyést, hogy azután megnehezüljön felettünk az idők járása. Az elejtett zászlót felemelő Csoóri Sándorra, aki a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság élén álló Duray Miklósnak a Püskínél megjelent önéletrajzi kötetéhez bevezetőt mert írni, a hatalom lecsapott, és szilenciumra ítélte. Pedig csak arról szólt a bevezető, hogy Ma-

gyarországon még mindig az a hivatalos álláspont, hogy a nemzetiségek ügye belügy, hogy Erdélyben magánháznaknál nem aludhat külföldi állampolgár, hogy mi történt 1946-ban a párizsi béketárgyalásokon, hogy a sztálini világ idegbénító. Istenem, hol vagyunk már mindettől! És hogy a Duray-ügy mellett maradjak: amikor – 37 ismert értelmiségi – nevében a Központi Bizottsághoz fordultam Duray Miklós szabadon bocsátása érdekében, Radics Katalin, a párt kulturális osztályának a vezetője, berendelve a párttag aláírókat, felelősségre vonta őket, mert tiltakoztak az emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen.

Nálunk végre ezt követően és főleg Lakitelek után a hatalom részéről kénytelenek voltak belátni, hogy az országban keletkezett súlyos bizalmi válság előidézésében a magyar kisebbségeket sorsukra hagyó kormányzati magatartás is hozzájárult. Ennek köszönhetően fogalmazták meg az MSZMP részéről Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetői *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című, a *Magyar Nemzet* 1988. február 13-ai számában megjelent koncepciót, amely már az összmagyarság közös érdekeiből indult ki, de sajnáló módon helyrehozhatatlan késsedelemmel látott napvilágot.

* * *

Nem érezhetem feladatommak egy olyan komplex kormányzati program felvázolását, amelynek célja az összmagyarság, a szellemi haza gondjainak a megírása és a hátráink mentén élő több mint hárommilliónyi magyar nemzetiség sorsának a vizsgálata. Ez különben is a rádió, a televízió, a sajtó, az oktatás, a tudomány összehangolt feladata kellene legyen. Csupán arra szeretnék szorítkozni mint felvidéki magyar – Losonc szülötte –, hogy felmutassam azt a szellemi örökséget, amelyet a két világháború között ott működött írástudók hagyományoztak ránk, és amelynek be kellene épülnie az anyaország honpolgárságának tudatába. Az a szellemi hagyaték, ami a Csehszlovákiába szakadt magyarságtól ránk maradt, ami harcainkhoz is szellemi vértetünk lehetne. Szilárd hitem és meggyőződése: Fábry Zoltánnak, a „vox humana” írójának példamutatása, Győry Dezsőnek, a *Zengő Dunatáj* poétájának hitvallása, Balogh Edgárnak a Sarló élén végzett, az egész Duna-medencén végighullámzó tevékenysége, Dobossy Lászlónak Tamási Áront idéző: „keressétek, ami összeköt” jelszóban összefoglalható munkássága, a „kisebbségben és igazságban” élt és tőlünk korán eltávozott Szalatnai Rezsőnek a hagyatéka, a „két malomkő között” életét leélő Peéry Rezsőnek a requiemje egy ország részért nem avult el.

Az erdélyi Méliusz József írta 1938-ban a vox humana néperől, Fábry magatartásáról: „A csehszlovákiai magyarság figyelmét az egyetemes magyar kultúrán belül önálló szellemisségét megőrző erdélyi irodalom évszázados tapasztalatai vonzották Románia felé; az erdélyiek viszont a más népekkel való együttélés és együttműködés új, demokratikus lehetőségeit keresték Csehszlovákiában. Bátran mondhatjuk, hogy épp a polgári demokrácia elve és gyakorlata az Csehszlovákiában és a szlovenszkoói magyarok nemzetiségi és szellemi életében, ami nemcsak az erdélyieket, de az egész magyarságot a szlovenszkoói testvérmagyarság megösmerése felé vonzotta, amikor nemzetiségi létünk új formáit keressük.”

Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar nemzettest élő lelkiismerete, 1936-ban visszatekintve az ottani magyarság Trianon óta megtett útjára, így ír: „Mi, a mai Szlovenszkóra gereblyélt magyarok, apáink felelőtlenségéért lakolva, a hazát – úgy ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk – elvesztettük. Mi Trianonnak kétszeres árát fizettük: hazát veszítettünk, egy addig volt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben kételkedtünk egy illúziót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújulás kényszere: változni! Világba hulló árvaság voltunk, térben és időben idegenek... Magyarországból kihullva, kapaszkodó vággyal idecsöppentünk. Nyakig nehéz hazába, morális kötelezettségbe, európai küldetésbe... Európa csak nekünk, szlovenszkói magyaroknak lehetett ennyire felkínálkozóan hazánk. Sem a Vajdaság, sem Erdély nem provokálhatta volna ki ennyire. Masaryk köztársasága Európa felé nyitott ablakot...” Fábry az első Csehszlovák Köztársaság alkonyán a *Palackposta* című kötetében – visszapillantva e szlovenszkói küldetésre – keserűen veszi tudomásul ennek illúzióját. Így írt: „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az az archimedesi pont, amely kiforgatja sarkaiból az eddig volt, tespedt, konok, elmeszesedett beteg magyar életet.” Az „újarcú” magyarok hiába vállalták „a Magyarországon akadályozott vagy vegetáló többség progresszív munkakörét”, a második világháborúba torkolló európai események véget vetettek e reményteljesen kibontakozó szlovenszkói küldetésnek.

A vádolt megszólal című felvidéki jajkiáltás szerzője a második világháború után – Balogh Edgárral szemben – levonta a szükséges konzekvenciákat a szocializmus kelet-közép-európai gyakorlatából. Stósz magányában, egyik utolsó írásában, a Trianontól a '70-es évekig terjedő fél évszázad tapasztalatait így foglalta össze: „A négymilliós, kisebbségbe marasztalt magyarság számban lecsökkent, [...] és mire majd észbekapnak és ráharapnak a fogalomra, a kifejezésre, a „kisebbség” talán már nem is fog létezni [...] akkor majd évtizedek múltán fejhez kapkodón fog eszmélni néhány magyar: a kisebbség muszáján kitántorgott, majd felszívódott, elpárolgott négymillió emberünk!” De Fábry még ekkor is olyan erkölcsi magaslatra tudott emelkedni, hogy amikor egyik magyarországi látogatója – egy református lelkész – a magyarság helyzetét lezártak, elintézettnek tekintette, és védelmi reflexeit csak utóvéd-csatározásnak fogta fel, Fábry így válaszolt: „Elveszett poszton állnánk? Lehet. De az elveszett posztoknak [...] becsük, értékük, értelmük, becsületük is van; és a becsületnek neve is van: hűség.”

Életének utolsó két évtizedében belső emigrációba vonult, és ebben az illúziótlan magányban – amikor Magyarországról Illyés, Németh László és általában a népi írók látogatták – születtek meg legszebb írásai, jelent meg legérettebb, legmaradandóbbnak tekinthető könyve, a *Stósz délelőttök*. Élete utolsó reménye az 1968-as prágai tavasz volt, ami utolsó csalódását is okozta, amikor is az „emberarcú szocializmusért folytatott küzdelmet a Brezsnjev-doktrina jegyében megfojtották. Betegen, öregén, megtörtén érte őt ez az utolsó megrázkódtatás...

* * *

Szlovákiában a kisebbségi magyar ifjúság hangját a rimaszombati Győry Dezső találta el. Ő lett a cserkészből regőssé, majd a falukutatóvá fejlődő Sarló-

mozgalom poétája. Győrynek az *Újarcú magyarok* című kötetére a Felvidéken látogatókörutat tevő Móricz Zsigmond is felfigyelt. A fiatal költő tehetségét hamar szárnyra kapta a hír, és amikor 1927-ben Budapesten, a Zeneakadémián megrendezték „Ezer magyar diák Ady-estjét”, Győry Dezsőt kérték fel az ifjúság szónokának. Az ünnepség védnökei között voltak: Babits Mihály, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Mécs László, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső. Erre az alkalomra adták ki az *Ifjú szívekben élek* című Ady-röpiratot – Móricz Zsigmond, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Féja Géza, Kodolányi János, Erdélyi József és több más író bevonásával. A röpirat ékesen bizonyította, hogy a csehszlovákiai fiatalok Ady-kultusza nem nemzetietlenségből, hanem a nemzeti megújulás iránti elkötelezettségéből fakad. Az est utáni ankéton pedig az a megtiszteltetés érte, hogy Győrynek *A magyar falu* című versét Szabó Dezső szavalta el! És ha más verset nem írt volna Győry, mint az *Én minden népet féltek attól* című költeményét, benne az alábbi sorokkal:

*én minden népet féltek attól,
amitől féltem az enyém,*

akkor is maradandónak és egyetemesen örökérvényűnek tűnt volna a kisebbségi sorsban élő ember eme humanista vallomása. Nem véletlen, hogy ez a költemény a legmesszebb hangzó kötetében, a *Zengő Dunatáj*ban jelent meg. Már fiatalon kitűnt sokoldalúságával, és hallatlan érzékenységgel rezonált a kisebbségi magyarság problémáira. Egyik leghíresebb politikai esszéje, a *Kisebbségi géniusz* című írása, ami Szlovákiából végighullámozott Magyarországon át Erdélybe és a Vajdaságba. Így kiáltotta világgá: „Ezt a népet szétdarabolták, de a részek új életet kezdtek. Új mentalitásuk gazdagító erő.

A próbát kiálljátok: legyetek emberek, az én embereim: szeressétek az elnyomottakat, tegyetek úgy, ahogy akarjátok, hogy veletek tegyenek. Legyetek ti minden lelki és testi kifosztás legerősebb ellenségei. Ti legyetek a legszélesebb emberi szolidaritás, a leggazdagabb lélek, legszebb humanitás, a leglehetőbb szabadság, legtöbb jog, meg bátrabb becsület. S ahogy ti ilyen kisebbségi lélekre tesztek szert, ezt a lelket plántáljátok át az egész magyarságba. Ti Szlovénzón, Erdélyben vagy a Vajdaságban – az összmagyarság Európában: egyformán kisebbség vagytok. Új élet kell a magyarságnak. Nagy magyar reneszánsz. Akkor megváltjátok a világot.

Új messiást adhattok a világnak: a földi élet Messiását. A jövő Messiását.

Ezt jelenti a kisebbségi géniusz.”

Ez a szinte messianisztikus vallomás *A Mi Lapunk* nevű losonci diáklapban jelent meg, ami apám (szintén Vigh Károly volt!) kis nyomdájában készült, Scherer Lajos tanár szerkesztésében, és ahová a magyarországi írók – Móricztól Illyésig – éppúgy elküldték írásaikat, mint az erdélyi irodalom reprezentánsai. Szinte magyar jelkép, hogy e lapnak a szerkesztője a Szerbiához tartozó Óverbázon született, Pozsonyban érettségizett, Kolozsvárott végezte el az egyetemet, és Losoncon élte

le tartalmazs életét az ottani magyar gimnázium tanáráként, mígnem 1947-ben mindenéből kifosztva, 73 évesen, azonnali hatállyal áttelepítették Magyarországra a benesi dekrétumok jegyében, ahol azután meg is halt.

A *Mi Lapunk* jórészt a sarlósok orgánuma lett. A Sarló a cserkészmozgalomból kiindulva a falu felé fordult és a néprajzon át a kelet-közép-európai kis népek életének a kutatásáig egy néptudományos munkaprogramot tett magáévá, és hirdette az itt lakó népek, nemzetek közeledésének, konföderációjának a szükségességét. A Sarlót együtt kell emlegetnünk a többi Duna-medencei szervezeti csoportosulással: a Bartha Miklós Társasággal, a szegediek Bethlen Gábor Körével, az Erdélyi Fialatok kolozsvári mozgalmával. Mindennek azonban a Sarló volt az ösztönzője, amelynek a képviselői 1930-ban a *Pesti Napló*ban közölt politikai vallomásukban így nyilatkoztak Duna-völgyi elképzeléseikről: „Míg Kossuth Lajos a Habsburg-dinasztia reakciójával szemben a kelet-európai magyar, szláv és román államok konföderációját hirdette a történelmi Magyarország területi épségének fenntartásával, a trianoni béke következtében idegen államokba került magyarság új nemzedéke már nem az államok, hanem a *nemzetek* közeledésében, konföderációjában látja a jövő biztosítékát... Kossuth Lajos prófétikus meglátásának, a kelet-európai nemzetek egymásra utaltságának tehát olyan történelmi formában kell realizálódnia, amely *autonóm, sértetlen* nemzettestek szövetségét teremti meg a Duna körül.”

A sarlósok újszerű magyarságtudata és a Duna-völgyi népekhez fűződő, a közös történelmi múltból táplálkozó sorsközösségérzete a magyar szellemi élet számos ismert képviselőjét megragadta. A Sarló-mozgalom eszméi közül kibontakozó vitában olyanok szólaltak meg, mint Kodolányi János, Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Móricz Zsigmond, Szekfű Gyula, Vámbéry Rusztem és mások. Visszatértek a Sarló tevékenységére olyan folyóiratok is, mint az *Erdélyi Fialatok*, a *Pásztor-tűz*, a *Századunk*, a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, a *Magyar Szemle*. Ha a Sarlóról el is mondhatjuk, hogy betöltötte hivatását, korai szétesését azonban az okozta, hogy Balogh Edgárék betagosították Csehszlovákia Kommunista Pártjába. A Sarló vezéralakjának, Balogh Edgárnak illuzionizmusa és dogmatikus hite a kommunizmus győzelmében vezette őt erre az útra. A Balogh Edgár-i fanatizmus megérteti a számunkra: miért kellett a Sarló-mozgalomnak viszonylag oly gyorsan szétesnie. Csak az a szomorú, hogy Balogh Edgár évtizedek múltán írt visszaemlékezésében sem ítéli meg másképp az eseményeket, és nem hajlandó legalább utólag felismerni a sztálini politika, a sztálinizmussá torzult kommunizmus végzetes szerepét, illúzióromboló hatását. Igazat kell adnunk Peéry Rezsőnek, Balogh Edgár egykori harcostársának, aki a *Malomkövek között* című esszékötetében megírja róla, hogy „nem tanult társai és a maga szenvedéseiből, nemzete pokoljárásából, ifjúsága világának teljes megsemmisüléséből sem”.

Balogh Edgár tragédiája – ami nem választható el a kommunista mozgalom tragédiájától – 1949-ben kezdődött: bebörtönzésével. És csak 1956-ban rehabilitálják. Majd számos könyvét kiadják, és ő lesz a főszerkesztője a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*nak. Ugyanakkor a polgári demokratikus Csehszlovákiában még Masaryk elnök fogadja őt egy küldöttség élén a prágai Várban. Viszont Romániá-

ban a hatalom Balogh Edgáron kívül némaságra kárhoztatja az olyan ismert – és nem kommunista – írókat is, mint Sütő András, Kányádi Sándor és számos más nem kommunista intellektust.

A Sarló polarizációjára jellemző, hogy élgárdájából olyan országosan ismert személyiségek Csehszlovákiában nem követték Balogh Edgárt az általa megszbott úton, mint Dobossy László, Győry Dezső, Jócsik Lajos, Kovács Endre, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső és Szombathy Viktor. Az alábbiakban közülük csak azokról írok, akik a számunkra – életpályájuk során – máig érvényes üzenetet hagytak ránk.

Szalatnai Rezsővel folytatva a sort, aki tanár, író, irodalomkritikus, publicista és kultúrtörténész volt egy személyben. Már első könyvében (*Van menekvés*, Pozsony, 1932) egy-egy kérdésben szembekerül a Sarló-mozgalomnak a kommunista párt felé tájékozódó vezetőivel. További munkásságában nagy helyet foglal el a magyar-szlovák és a magyar-cseh szellemi-irodalmi kapcsolatok témája, hogy azután Budapestre költözve, élete alkonyán mérlegre helyezze „két hazában egy igazsággal” szerzett tapasztalatait.

„Az a demokrácia – írja 1948-ban –, mely a szabad népek egyenlő jogára és a dolgozók erkölcsi hitelére építi fel a jövőt, egy igazságot hirdet e két hazában: egyenlő joga van minden nemzetiségnek!”

Sok csalódás érte. Ott kellett hagynia kedvenc városát, Pozsonyt egy olyan történelmi sorscsapás után, amikor a volt koronázóváros magyar lakosságának ezreit, mint valami bélpoklos tömeget, kitelepítették, elűzték lakóhelyükről. Meg kellett élnie a szlovákiai magyarság holokausztját a csehországi deportálásokkal, a magyar-szlovák lakosságcserével, a Magyarországra meneküléssel. Hiába kilincsel mint védőügyvéd szlovákiai harcostársainál, akikkel az első republikában még együtt küzdött a progresszió, a humanizmus eszmebarikádjain. A szlovákiai magyarság tragédiája roppant megviselte. Élete végéig nem tudta elfelejteni, hogy ennek során egykori iskolatársa, az újdonsült külügyminiszter-helyettes: Vlado Clementis letagadtatta magát előtte. Nem volt hajlandó fogadni őt, hogy ne kelljen szégyenkeznie mindazért, amit a szlovákiai magyarokkal szemben elkövettek. Már képtelennek bizonyult segíteni sorstársain, ezért jött át Budapestre. A tollat azonban nem tette le a kezéből. Számos könyve és tanulmánya jelent meg Budapesten, amelyekben változatlanul hitet tett az évezredes történelmi együttélésre alapozott magyar-szlovák megbékélés mellett. A csonka hazában élve is mindig arra gondolt: mi történik a Dunától északra. Egyik írásában azt hangoztatta, hogy „a közép-európai nemzetek erkölcsi léte és jövője múlik azon, hogyan viselkednek egymás irányában”. A szűkebb haza emlékeivel élt együtt haláláig, abban reménykedve, hogy a szabadság és az igazság egy és oszthatatlan, s ennek vonatkoznia kell a csehszlovákiai magyar nemzetiségre is. Olyan nemzettudatot vallott magáénak, amit most és mindörökké hirdethetünk. Így írt: „A nemzeti tudat sajátos erkölcsi és esztétikai értéktudat... Az emberi tisztesség tudata ez, harag, gyűlölet, féltékenység nélkül. Becsülhetünk minden népet, de csak ha önmagunkét is tudjuk becsülni... Csak így válhatunk korszerűvé.”

Szalatnai Rezsőt szoros baráti szálak fűzték Peéry Rezsőhöz, aki nagy utat tett meg, amíg a Sarlótól és Balogh Edgár körétől eljutott a magyarországi forradalomban 1956-ban vállalt szerepig. Pozsonyban született 1910-ben, értelmiségi családban. Azok közé tartozik, akik egy életre szóló ösztönzést kaptak a kisebbségi cserkészmozgalom élményeiből. Rendkívüli műveltsége és kitűnő szellemi adottságai révén csakhamar a Sarló vezérkarába került. Egy ideig reá is hatott a mozgalom balszárnyának és a kommunista párt radikalizmusának szenvedélye, de a Sarló felbomlásakor már nem követte Balogh Edgárék útját. Prágai, bécsi, párizsi egyetemi évei tágították közép-európai horizontját. Ez az európeér és Duna-menti szellemiség tükröződik az első köztársaságban írt tanulmányaiban, karcolataiban, bírálatokban, amelyek a szlovenszkoí lapokban, folyóiratokban és főleg a pozsonyi *Magyar Újság* nevű napilapban jelentek meg. Ez utóbbinak, e polgári demokratikus szemléletű sajtóorgánumnak Peéry Rezső vezető publicistája volt.

Első önálló kötete is Pozsonyban jelent meg *Perem-magyarok az idő sodrában* címmel. Életének jó részét töltötte a magyar élet peremén, kisebbségben, mint ahogy rövid életrajzában ő maga írja, „belső és külső emigrációban”. Pozsonyi életét az osztrák és a magyar művelődési, gazdasági, politikai és szellemi gócpont közti elhelyezkedés, a kettős vonzat határozta meg: a történelmi Magyarország kapujában épült Pozsonynak a volt császárvároshoz, Bécshez fűződő nyelvi, szellemi, kulturális kapcsolata. Peéry számára Pozsony a Felvidék és Erdély számos városával együtt a városok reneszánsz íveit, az egyetemeket, katedrálisokat, rokon dalkincsenket, a humanizmus, reformáció és felvilágosodás formanyelvét, kátéit, bibliáit, iskoláit, könyvnyomtató műhelyeit, irodalmi emlékeit, etikai magatartását jelentette. A Peéryhez hasonló „pressburger” kétnyelvű volt, majd a csehszlovák években a szlovákot is elsajátítva, műveltségében helyet tudott adni a szláv kultúrának is. Ezt a pozsonyi embert – és megtestesítőjét, Peéry Rezsőt – a közép-európai népek iránti megértés, feltétlen tolerancia és együttműködési készség jellemezte. Ez a város – írta többször sajnálkozva Peéry, a második világháború utáni eseményekre célozva – nincs többé. Valóban: 1945 óta nem három közép-európai nép kultúrája teszi gazdaggá a várost. Ez már a múlté. A mai Bratislavát a németektől és a magyarok jó részétől erőszakkal megfosztott, sok tekintetben gyökértelen lakosság alkotja, amelynek fiatal értelmiségi generációja nem ismeri a német vagy a magyar nyelvet és kultúrát. Teljesült ugyan a szlovák nacionalizmus történelmi óhaja, de a város szegényebbé vált szellemiekben.

Pedig a város magyar lakossága nem a kiűzést érdemelte. Ugyanis míg Peéry, Szalatnai és más írástudók – s a pozsonyi magyarság tízezrei – megőrizték erkölcsi-politikai tisztaságukat, addig a helybeli szlovák fasiszta vezérek: Sano Mach, Tido Gaspar, Koloman Murgás és társai fekete egyenruhában és csizmában pöffeszkedtek a város utcáin szlovák híveik ezreivel együtt, míg a magyar lakosság a megmaradt sajtójában és kulturális egyesületeiben ellenállt a fasiszmus minden csábításának és erőszakának. Ennek során a Tiso-féle szlovák fasiszta államban rekedt mintegy 60 ezernyi magyarság politikai vezetője, gróf Esterházy János a szlovák parlamentben – egyedülállóan a képviselők közül – nem szavazta meg a zsidótörvényt, és végig kitartott humanista meggyőződése mellett. (Igaz: ennek „jutalmául” a szovjet hatóságok letartóztatták, és

ismeretlen helyre hurcolták. Majd később kiadták az antifasiszta grófot a csehszlovák kormánynak, hogy a hatóságok „a köztársaság bomlasztásában” betöltött szerepéért halálra ítélik. Csak a külföldi zsidóság intervenciójára változtatták az ítéletet életfogytiglani fogságra. Így azután a börtönben szerzett betegsége következtében halt meg 1957-ben a hírhedt ilavai fegyházban az az Eszterházy János, akinek a parlamenti megnyilatkozását és memorandumait nem egyszer Peéry Rezső fogalmazta.)

Nem csodálkozhatunk azon, ha Peéry a háború után – a Kisgazdapárt hívására – áttelepült Magyarországra. Rövidesen gimnáziumi igazgató lett egy másik magyar peremvidéken: Sopronban. Peéry, aki nehezen viselte el a Rákosi-korszak éveit, 1953. július 4-én felfigyelt az új kormányfő, Nagy Imre beszédére, és aktív szerepet vállalt a forradalomban. Így lett tíz napig Sopron város választott polgármester-helyettese. Igaz, emiatt kellett eltávoznia Magyarországról. Az NSZK-ban, Stuttgartban telepszik le, majd a zeufflingeni Pedagógiai Főiskola alapító könyvtárosa lesz. Közben a brüsszeli Nagy Imre Intézet megjelenteti egy francia nyelvű könyvét. Cikkeket, tanulmányokat ír az emigráció lapjaiba. Súlyos szívizomszakadását – amely 1973-ban éri – már nem tudja kiheverni, és 1977-ben idegen földön kell eltemetni. Szűkebb pátriájában azóta „elfelejtették”. Mi itt, Magyarországon becsüljük meg egyrészt a sok küzdelmű értelmiségit, másrészt mutassuk fel egy elsüllyedt világ, az egykori háromkultúrájú Pozsony nevezetes polgárának közép-európai, emberi példáját.

E nagy felvidéki nemzedékhez tartozott Dobossy László is, aki szintén a benesi dekretumok miatt került át Magyarországra a háború után. Vágfarkasdon született 1910-ben, és középiskolai tanulmányait az érsekújvári magyar gimnáziumban végezte, míg egyetemi oklevelét a prágai és a párizsi egyetemen szerezte. Azon kevesek közé tartozik, aki sarlós korszakát önkritikusan ítélte meg. Így jellemezte magatartását: „Bizonyára gyakran tévedtünk, megteveszteni azonban soha nem akartunk.” Sarlós éveiben – talán éppen a realitások iránti érzéke miatt – a nemzedékére olyan elementáris hatást gyakorló Ady–Móricz–Szabó triászról főleg Móricz Zsigmondhoz vonzódott. Ezért is idézi a sarlós múltjáról írt tanulmányában Móricznak a *Nyugat* 1931. márciusi számában megjelent cikkét. A nagy magyar író – szlovákiai körútja során megismerkedve Dobossyék generációjával – megállapítja e fiatalokról, hogy az ő magyarság-szemléletük elődeikhez képest „szociálisabb és kultúraltabb magyarságot, európaiabb magyarságot” jelent. A tények tisztelete jellemezte Dobossyt azon a tudományos pályán, amelynek során – főleg a cseh–magyar kapcsolatok témaköréből – oly sok filológiai alaposságú tanulmány és könyv született. Már egész fiatalon nagy érdeklődést tanúsított a demokratikusan gondolkodó cseh értelmiség iránt. Így például 1933-ban a pozsonyi *Magyar Újság*ban közölte a nagy tekintélyű cseh tudóssal, Zdenek Nejedlyvel készített interjúját. Nejedly sokra becsülte a magyar fiatalokat, mint ahogy az az alábbi nyilatkozatából is kiderül: „A szlovenszkói magyar ifjúságot nagyon jól ismerem. Különbnek tartom őket a cseh ifjúságnál, mert volt bátorsága elszakadni minden hivatalos ideológiától, a magyartól éppúgy, mint a csehszlováktól, s a saját lábukra álltak, új eszméket teremtettek, új látásmódot formáltak. Az a szellemi erjedés, amelyet ők Szlovenszkon megindítottak, áthatolt a szlovák, sőt a cseh ifjúság mozgalmaira is, és csak hasznára volt ezeknek.” Majd a magyar nemzetiség helyzetével kap-

csolatban a többség és a kisebbség viszonyáról így vélekedik: „Kisebbségi kérdésnek egyáltalán nem lenne szabad léteznie. Ahogy nem szabad, hogy fokozati különbség legyen egyének és egyének közt, úgy nem volna szabad, hogy különbség legyen nemzetek között sem. S az önök ifjúságát éppen azért becsülöm annyira, mert ki tudtak szakadni abból a gondolatkörből, amely különbséget tesz nemzetek között. Nem eleve elfogultsággal, hanem megértéssel kell egy másik nép értékeihez és érzéseihez közelednünk. Én a mi nacionalistáinknak mindig Ernest Denis-nek, nemzetünk nagy francia barátjának a szavait idézem: „A saját nemzeti érzését mindenki azzal mutatja ki leginkább, hogy miként becsüli meg mások nemzeti érzését.”

Dobossy – Nejedlyn kívül – ekkor fedezi fel F. X. Saldát, Emánuel Rádlt és a cseh szellemi élet más kiválóságait, akik a humanizmus zászlóvivői voltak akkor hazájukban a két világháború között. Dobossynak nagy szerepe volt abban, hogy a későbbiek során a magyarországi olvasóközönség is megismerkedhetett a nevükkel. Különben ki kell emelnünk Dobossynak több mint fél évszázados, a cseh–magyar kapcsolatokkal foglalkozó munkásságát. Ezt korának cseh kortársai közül olyanok is megbecsülték mint a kitűnő Jaroslava Pasiakova, aki a róla szóló véleményét a Pozsonyban megjelenő *Irodalmi Szemle* 1980. évfolyamának 8. számában „Dobossy László, a közép-európai ember példaképe” című cikkében is kiemelte. Dicséretes írását ezekkel a sorokkal fejezte be: „Dobossy László *A történelem mögött* című dolgozatában hangsúlyozta, hogy tartós érvénnyel rendezhetjük közös dolgainkat, méltó módon közeledve múltunkhoz, és főleg azt nézzük, ami népeinket összekötötte, közös sorsban egyesítette.” A magam számára Dobossy László még szlovákiai életpályája során vált ismertté, amikor őt 1937-ben Kassán felkereshettem, aki a magyar gimnázium már akkor ismert tanára volt. Jómagam – Pozsonyból érkezve – az Eötvös Kört képviseltem a Kassán lezajlott CSMASZ-kongresszuson, amelyen Dobossy nem csupán részt vett, hanem támogatott is bennünket, hogy a nemrég alakult fiatal szervezetünk eredményesen vehesse fel a harcot mind a baloldali, mind pedig a jobboldali szélsőség ellen.

A világháború kitörése Dobossyt már Párizsban érte, ahol ő is részt vett az ellenállási mozgalomban. Majd a háború után hazatérve kénytelen volt elviselni mindazt lelkileg, ami a felvidéki magyarságot sújtotta a benesi dekrétumok következtében.

* * *

Azóta immár hat évtized telt el, amikor most e „visszapillantással” felidézem azokat a neves felvidéki személyiségeket, akik ráirányították figyelmünket e régió sorsára, az itt élő népek sok tekintetben közös történelmi, irodalmi, művelődési hagyományaira.

Ez az írásom azonban csak úgy lehetne eredményes ha e neves személyiségeknek a fent idézett írásairól szóló művei ismét napvilágot láthatnának nálunk. Ugyanis ismerve a jelen problémáit hazánkban és szomszédainknál, a felvidéki szellemiség élő hagyományai hozzájárulhatnak itt, Közép-Európában egy szebb világ kialakulásához. ❀